

Saksa keeles on
ajadest kau
maailmavaade
suse ja inglise
sakslastelt v
tite võtmed.

Kas igal riigil
heliloojal on

Näi pole see k
aasi ja muus

Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse,
Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi ja
Eesti Kirjanike Liidu
konverents

ISIKSUSEST JA ILMAVAATEST

Kirjanike Maja musta laega saalis 14. novembril 2018

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus
Tallinn 2018

Väljaande valmimist on toetanud
IUT28-1 „Põimunud kirjanduslood: Eesti kirjakultuuri diskursiivne ajalugu“

Toimetanud Marin Jänes

Kujundanud Tiiu Pirsko

Tõlkinud Cornelius Hasselblatt ja Marin Jänes

Jaan Unduski luuletuse „Kuum, oli kuum“ tõlge norra keelde
Omsett av Øyvind Rangøy

© Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus
Tekstid autorid

Kujunduses on kasutatud raamatupoodide kilekotte Jaan Unduski kogust

ISBN 978-9985-865-56-9

Kava

13.00–14.30

Sillalkäija Avasõnad konverentsi juhatajalt Cornelius Hasselblattilt

Ilmavaatest ja ilmasõjast. A. H. Tammsaare „Sõjamõtted“

Tiina Ann Kirss

Carl Gustav Jochmann – Persönlichkeit und Weltanschauung

Ulrich Kronauer

Goodbye, Livonia Kristi Viiding

14.30–15.00

Kogumiku „Politische Dimensionen der deutschbaltischen literarischen Kultur“ esitlus Liina Lukas, Michael Schwidtal, Jaan Undusk

15.00–15.30 kohvipaus

15.30–17.30

Kujundlik Undusk Eneken Laanes

Nägemus ja (ilma)vaade. Jaan Unduski loomingust kantuna

Rein Veidemann

Noor Undusk. Lugu noorest armastusest Piret Viires

Klatš ja metafüüsika. Jaan Unduski ilmavaatest Marek Tamm

Antiflanöör ehk mõned sammud Jaan Unduskiga Ulrike Plath

Alandlikkusest ja uljusest Janika Kronberg

18.00 Kirjanduslik kolmapäev **SINA, UNDUSK**

Adam Cullen, Asko Künnap, Mait Vaik, Erki-Andres Nuut

Isiksusest ja ilmavaatest

Saksa keeles on Kanti ja Schleiermachers aegadest kaunis sõna *Weltanschauung*, maailmavaade, ilmavaade. Isegi prantsuse ja inglise keel on selle sõna sakslastelt võõrsõna või tõlkelaenu üle võtnud.

Kas igal kirjanikul, kunstnikul, heliloojal on tingimata oma maailmavaade? Või pole see koos õnnestunud kirjutamisakti ja muusikapalaga siiski kohe antud? Vähemasti juhul, kui maailmavaate all ei mõisteta mitte lihtsalt arvamuste ja hoiakute, stiili ja võtete summat, vaid mingit isiklikumalt läbimõeldud ning piisavalt kirjastunud vahekorda olemise ja tunnetuse põhiküsimustega. Kas nauditav tekst on igal juhul maailmaloov, see tähendab – ilmavaate manifest? Või on ilmavaate tuletamine kunstilisest tekstist enamasti hoopistükki tõlgendaja looming?

See ülim, mida kirjandusest või kunstist otsida, on lõppeks eksistentsi esiletulek – isik, kes kehtestab taas kord maailma. Ja kas see isik, kes kehtestab oma teosega taas kord uue maailma, ongi isiksus? On's ilmavaade ja isiksus vastastikku tingitud nähud?

Mis ja kuipalju on isiksusele tema sünniga ette antud – teatavais tingimuses, teatavate vanemate tõttu, teatava rahvuse, teatava seisuse liikmena? Ja kui eeldada, et kõik ei ole ette antud, siis: mida on võimalik saavutada isikliku tahtega?

Kujund paisutab teksti, viib ta rõõmsalt rändama, arutlus kisub teda kontseptuaalselt koomale. Või hoopis vastupidi: arutlus on ekslemine, mille kujund kokku võtab? Millised on arutluse ja kujundi vahekorrad eri tüüpi tekstides uute maailmade – maailmavaate kehtestamisel?

Kutsume arutlema nende ja teiste anakronistlikult mõjuvate küsimuste üle!

Persönlichkeit und Weltanschauung

Im Deutschen gibt es seit Kants und Schleiermachers Zeiten das schöne Wort *Weltanschauung*, das sogar das Englische und Französische als Fremdwort oder Lehnübersetzung von den Deutschen übernommen haben.

Verfügt jeder Schriftsteller, Künstler oder Komponist zwangsläufig über eine eigene Weltanschauung? Ist sie gleichzeitig mit einem gelungenen Schreibakt und Musikstück gegeben? Wenigstens für den Fall, dass man unter Weltanschauung nicht bloß eine Summe von Meinungen und Einstellungen, Stil und Techniken versteht, sondern ein persönlicher durchdachtes und hinreichend klar gewordenes Verhältnis zu den Grundfragen des Seins und der Erkenntnis. Erschafft ein hinreißender Text in jedem Fall eine neue Welt, wird er zu einem Manifest der Weltanschauung? Oder ist die Herleitung einer Weltanschauung aus einem künstlerischen Text vielmehr größtenteils die Schöpfung des Interpreten?

Das höchste, was man in Literatur oder Kunst suchen kann, ist das Hervortreten der Existenz – eine Person, die erneut die Welt postuliert. Heißt die Person, die dem Existenzpostulat gewachsen ist, dann die Persönlichkeit? Sind also Weltanschauung und Persönlichkeit einander bedingende Phänomene?

Was und wieviel ist einer Persönlichkeit mit der Geburt vorgegeben – unter bestimmten Bedingungen, wegen bestimmter Eltern, als Glied einer bestimmten Nation, eines bestimmten Standes? Und wenn man davon ausgeht, dass nicht alles vorgegeben ist: was lässt sich mit persönlichem Willen erreichen?

Die Gestalt bläht den Text auf und schickt ihn fröhlich auf die Wanderschaft, die Erörterung presst ihn konzeptionell zusammen. Oder umgekehrt: Erörtern ist das Umherirren, das von der Gestalt

Cornelius Hasselblatt

Sillalkäija. Konverentsi avasõnad

zusammengefasst wird? Wie verhalten sich Gestalt (Bild) und diskursives Denken in verschiedenen Texttypen bei der Errichtung von neuen Welten, einer Weltanschauung?

Wir laden ein zur Diskussion über diese und andere anachronistisch anmutende Fragen!

KUUM, OLI KUUM

Kuulsid, kord olid sammud, kord oli suvi,
kord oli kuumav trepp, leekis su elu frontoon?
Hingede aeg küpses õelalt, mühinal laulsid lipud,
näppudes valutas õnn, sõnus ei luksunud vaht.

Meil oli koridor linnas, kus valgust jäi üle,
needusest taotud kui torn, kurbusest vage kui lill.
Saigi ju õllas Helveetsia, muusikat saigi kui vihma,
Saigi ju paabeli õõ, tundus ju sõrgade lõhn.

Murti me lipp ja me suled, kuminal uttu
veeti me kilgete torn. Rahutus lakkus maad,
viljus kui salalik loom ja hõivas me röömude kojat
sääli sul nüüd oblika-aas, sääli sul nüüd hapu ja hää.

Rbl. 1.10

See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpus. Tallinna koolipoiss nimega Jaan pannakse kirja Tartu Matemaatika- ja Füüsikakooli. Selle õppeasutuse – praeguse Tartu Ülikooli Teaduskooli eelkäija – eesmärgiks oli muuhulgas avastada matemaatikas andekaid noori ja süvendada nende huvi matemaatika vastu. Ent kolm aastat hiljem, läinud aastasaja viimase veerandi algul, immatrikuleerus Otepäält pärit noormees nimega Undusk siiski Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonda. Mis oli vahepeal juhtunud?

Kes seda küsib, ei ole mõistnud Jaan Unduski maailma – ettevaatlikult öeldes. Jõhkramalt öeldes: ei ole mõistnud maailma üldse. Sest: miks peaks Tartu Matemaatika- ja Füüsikakooli õpilaseks olemise ning Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonda astumise vahel üldse mingit vastuolu olema, mida tuleks selgitada? Ehk tahtis ka matemaatikakooli astunud poiss juba filoloogiasse süveneda, ehk tahtis ka filoloogiatudeng täppisteaduste vaimus tekste vaadelda. Ehk pole need kaks valdkonda sugugi nii eristatud nagu mõnele paistab. Miks mitte nii üht kui teist? Nii vastab kahekümne üheksa aastane Jaan Undusk küsimusele, kuidas üks noor inimene teadusesse tuli. „On see loomulik asjade käik või juhuse tagajärg?“ – „Miks mitte nii üht kui teist?“ (Rahva Hääli, 27. XII 1987). Nii lihtne see ongi, sest – nagu kakskümmend üheksa aastat hiljem kogenud teadlane ja autor tõdeb: „Humanitaar- ja reaalteadused on vastastikku sõltuvad. [...] Iga Einstein on pooleldi humanitaar, pole midagi parata – enne kui midagi uut rangete valemite abil kirja panna, tuleb osata fantaseerida millestki väljaspool vanade valemite seatud piire.“ („Eesti kirjanike ilmavaatest“ 2016)

Kes seda ise ei oska, vajab abi vahendaja, kokkuviiija, sillaehitaja näol. Et tänane juubilar justnimelt seda on – kahe erineva, mitte tingimata, aga võimalikult oksümoroonilise mõiste kombineerija ja

Cornelius Hasselblatt

Der auf der Brücke geht. Eröffnungsworte

sellega ka lepitaja – seda tahavad käesoleva konverentsi esinejad oma panustega toetada. Nad räägivad ilmavaatest ja ilmasõjast, isiksusest ja ilmavaatest, veinist ja ladina keelest, kujundist ja retoorikast, nägemisest ja vaatamisest, noorusest ja kaanonist, klatšist ja metafüüsikast, sammumisest ja sammu pidamisest ning lõpuks ka alandlikkusest ja uljusest. Ei vähem ega rohkem.

Es geschah am Ende des dritten Viertel des letzten Jahrhunderts. Ein Tallinner Schüler namens Jaan wird Mitglied der Tartuer Fernschule für Mathematik und Physik. Zweck dieser Lehranstalt – Vorläuferin der heutigen Wissenschaftsschule der Universität Tartu – war unter anderem mathematikbegabte Jugendliche zu entdecken und ihr Interesse an der Mathematik zu vertiefen. Aber drei Jahre später, zu Beginn des letzten Viertels des vergangenen Jahrhunderts, immatrikuliert sich der aus Otepää stammende junge Mann namens Undusk in der philosophischen Fakultät der Tartuer Universität. Was ist in der Zwischenzeit geschehen?

Das ist die falsche Frage. Wer das fragt, hat Jaan Undusks Welt nicht begriffen – vorsichtig ausgedrückt. Brutaler gesagt: hat die Welt überhaupt nicht begriffen. Denn: Warum sollte es zwischen dem Schülerdasein auf einer mathematisch-physikalischen Spezialschule und der Immatrikulation als Philologiestudent überhaupt einen Widerspruch mit nach sich ziehendem Erklärungsbedarf geben? Vielleicht wollte sich schon der auf der Mathematikschule aufgenommene Junge der Philologie widmen, vielleicht wollte auch der Philologiestudent Texte im Geiste der exakten Wissenschaften betrachten. Vielleicht sind diese zwei Bereiche gar nicht soweit voneinander entfernt, wie es manchem scheint. „Warum nicht das eine wie das andere?“ Das antwortete ein neunundzwanzigjähriger Jaan Undusk auf die Frage, wie ein junger Mensch zur Wissenschaft kam. „Ist das der natürliche Lauf der Dinge oder eine Folge des Zufalls?“ – „Warum nicht das eine wie das andere?“ (Rahva Hääl, 27. XII 1987). So einfach ist das, denn – wie es neunundzwanzig Jahre später der erfahrene Wissenschaftler und Autor konstatiert: „Die Geistes- und Naturwissenschaften sind voneinander abhängig. [...] Jeder Einstein ist zur Hälfte Geisteswissenschaftler, nichts zu

Tiina Ann Kirss

Ilmasõjast ja ilmavaatest. A. H. Tammsaare „Sõjamõtted“

machen – bevor man etwas Neues mithilfe von strengen Formeln zu Papier bringen kann, muss man die Fähigkeit besitzen, über etwas zu fantasieren, was außerhalb der von den alten Formeln gesteckten Grenzen liegt.“ („Eesti kirjanike ilmavaatest“ 2016)

Wer selbst nicht dazu in der Lage ist, bedarf der Hilfe in Gestalt eines Vermittlers, eines Zusammenbringers, eines Brückenbauers. Dass unser heutiger Jubilar genau das ist – jemand der zwei Begriffe, die nicht zwangsläufig ein Oxymoron sind, dies aber durchaus sein *können*, miteinander kombiniert und damit auch aussöhnt –, das wollen die Teilnehmer und Teilnehmerinnen unserer Konferenz mit ihren Beiträgen beweisen. Sie sprechen über Weltbild und Weltkrieg, Persönlichkeit und Weltanschauung, Wein und Lateinisch, Gestalt und Rhetorik, Sehen und Schauen, Jugend und Kanon, Klatsch und Metaphysik, Schreiten und Schritt halten, und schließlich auch über Demut und Übermut. Nicht mehr und nicht weniger.

Üks karjapoiss unistab sõjast, mis on „täiskasvanute mäng“. Karjapoiss oskab kirjakeelt ning loeb ahnelt peremehe läbiloetud ajalehti, siis räägib teistele edasi oma unistuste ja ajaleheteadete segu. Kui tal palutakse jutustada sõjast, on tal kujundeid käisest raputada: „[...] ta tõendab, et „sepaliin“ tulnud suure kiilina, veel suuremana kui teise pere tige härg, isegi suuremana kui pikk viljaaun. Ta tulnud kui kabel, kui kirik, ainult torn puudunud, torni asemel olnud saba, nagu linavästrikul või harakal.“ Nagu tekstisiilud Homerose „Iliasest“, kus sõjamürasse tekivad üürikesed rahumaaailma meenutavad lüürilised hetked. A. H. Tammsaare „Sõjamõtetes“ (1919) leidub veste „Villu sõda“ üsna kogumiku lõpus. Karjapoiss võib ette kujutada sõjariistu, kuid ta pole suuteline unistama tapmisest: „Ta unistas suurtükist ja pommist, ta unistas tikuvõitlustest ja sepalliinidest, aga surmast, tapmisest ei unistanud ta mitte. Ei, seda mitte.“ Selle tsitaadi lõpus tunneme ära Tammsaarele omase mõtterõhutuse, täiendlause vormis raja. Õpetliku loo pöördpunktiks saab peremehe venna koju saabumine: vend istub keset põrandat ega suuda meenutada oma nime.

„Sõjamõtted“ pakuvad ühe mitmest „maailmavaatelisest portreest“ Tammsaarest, mis ligi pool sajandit oli lugejaile kättesaamatu, kuna seda (ainsana Tammsaare teostest) hoiti erifondis. Ettekandes arutlen esiteks sõja kui „kultuuripuhastuse“ ehk katarsise hüpoteesi üle „Sõjamõtete“ kontekstis. Teiseks käsitlen erinevaid retoorikaid, mille kaudu Tammsaare „Sõjamõtetes“ vastandab (ehk loobub vastandamast) loomingulist kunsti ja sõda. Lõpuks mõtisklen sõja (ra Eesti Vabadussõja) kasina kujutlemise üle Tammsaare kirjandusteostes.

Ulrich Kronauer

Carl Gustav Jochmann – Persönlichkeit und Weltanschauung

Wie lässt sich das Verhältnis von Persönlichkeit und Weltanschauung bei dem 1789 in Perna in Livland geborenen kulturphilosophischen und zeitkritischen Schriftsteller Carl Gustav Jochmann beschreiben? Handelt es sich um eine glückliche, harmonische Beziehung, wie sie Georg Simmel in seinem Essay „Kant und Goethe. Zur Geschichte der modernen Weltanschauung“ Goethe zuspricht und dabei dessen „persönliche Wesensrichtung“ als „Träger seiner Weltanschauung“ hervorhebt? Bei Jochmann wird man keine harmonische Beziehung zwischen der Person und ihrem Weltverständnis feststellen. Eher zeigt sich ein gewisser Kontrast zwischen den pessimistischen und selbstkritischen Selbstzeugnissen des Autors und seiner Zeitkritik, die bei aller Schärfe doch auf einen Fortschritt in der Entwicklung der Menschheit abzielt.

In einem „das Rätsel“ überschriebenen Text aus dem von Heinrich Zschokke als Jochmanns „Reliquien“ veröffentlichten Nachlass findet sich so etwas wie ein Selbstporträt Jochmanns, das sich ergänzen lässt durch Hinweise auf seine Persönlichkeit in Briefen an den Verleger Sauerländer in der Schweiz. In den Briefen spricht er von seiner „unglücklichen Reizbarkeit“, seiner „nervenschwachen Liebe zu Unabhängigkeit“; in dem Text aus dem Nachlass artikuliert er eine elementare Verunsicherung angesichts der „Lebensrätsel der Menschheit“ und des Rätsels seines eigenen Lebens.

In einem weiteren Text aus dem Nachlass, überschrieben: „Die drei politischen Schulen“, nimmt er Partei für den „politischen Skeptizismus“. In diesem Text vollzieht er aber dann eine Wende von einer „trotzlosen“ Sicht der Dinge zu einer Weltanschauung, die in dem Glauben an Perfektibilität begründet ist.

Ulrich Kronauer

Carl Gustav Jochmann – isiksus ja maailmavaade

Kuidas kirjeldada 1789. aastal Pärnus sündinud kultuurifilosoofilise ja ajastukriitilise Carl Gustav Jochmanni isiksuse ja maailmavaate vahekorda? Kas oli tegu õnneliku, harmoonilise suhtega, nagu Georg Simmel selle oma essees „Kant ja Goethe. Modernse maailmavaate ajaloo“ Goethele omistab, rõhutades seejuures tema „individuaalset loomusuunitlust“ kui „maailmavaate kandjat“? Jochmanni puhul ei saa rääkida kooskõlast isiksuse ja maailma mõistmise viisi vahel. Pigem ilmneb tema juures mingi vastuolu pessimistliku ja kriitilise enesetunnetuse ning kogu oma teravuse juures siiski inimkonna arengut edendada tahtva ajastukriitika vahel.

Heinrich Zschokke välja antud Jochmanni kirjanduspärandit koondavais „Reliikviais“ pakub „Mõistatusena“ pealkirjastatud tekst midagi Jochmanni autoportree sarnast. Lisaks selgub Jochmanni isiksuse kohta üht-teist ka tema kirjavahetusest Šveitsi kirjastaja Sauerländeriga. Neis kirjades räägib ta oma „õnnetust ärritatavusest“, oma „nõrganärvilisest sõltumatuse-armastusest“, „Mõistatuses“ väljendab aga elementaarset ebakindlust seoses „inimkonna elumõistatuse“ ja omaenese elu mõistatusega.

Tekstis „Kolm poliitilist koolkonda“ esineb ta „poliitilise skeptitsismi“ pooldajana, ent jõuab samas „troostitust“ asjade nägemise viisist ilmavaateni, mis põhineb usul täiustumisse.

Kristi Viiding

Goodbye, Livonia

Kui Liivimaa aadlinooruk Theodor Fahrensbach, kuulsa väejuhi Jürgen von Fahrensbachi vennapoeg, tahtis pärast algharidust Liivimaal suunduda Lääne-Euroopasse aadliku jaoks kohasele õppereisile, sattus ta pärast esimest peatuspaika Poolas Zamości akadeemias 1605. aasta maikuu Saksamaale Helmstedti Ülikooli (immatrikulatsioon 13. mail 1605). Peatumine Saksamaal kujunes oodatust pikemaks, alles sama aasta septembris reisis ta koos Leedu suurvürsti Lew Sapiehaga edasi Madalmaadesse ja Inglismaale, et toimetada tuntud humanistile Isaac Casaubonusele Helmstedti professori Johannes Caseliuse kirjad.

Fahrensbachi peatus Helmstedtis jäädvustus lisaks kirjavahetustele J. Caseliuse ja Liivimaa humanisti David Hilcheni vahel ka ühe mahuka trükisena, pealkirjaks „Adriani Turnebi de vino libellus. Cum prooemio Io[hannis] Caselij, ad Theod[orum] Farenzbachum. Eiusdem Caselii ad latinam linguam accuratius descendam cohortatio“ (1605). Vastavalt pealkirjale koosneb see Caseliuse eessõnast, tuntud Prantsuse humanisti Adrianus Turnebuse raamatust „Veini kohta“ ning Caseliuse traktaadist „Üleskutse ladina keele korralikumaks õppimiseks“. Ilmselt osutab Helmstedti eetika- ja gretsistikaprofessor trükise teemade valikuga valdkondadele, mis Liivimaalt tulnud noormeestel lääne poole suundumisel kõige enam järeleaitamist vajasis. Kuna trükist pole Eesti- ja Liivimaa varauusaegse haridusdiskursuse raames kunagi käsitletud, tulebki ettekandes vaatluse alla, milliseid teadmisi ja soovitusi ning miks Liivimaa noormees Saksamaal viibides kummaski valdkonnas täpsemalt sai.

Eneken Laanes

Kujundlik Undusk

Teada-tuntult on Jaan Unduski üks uurimisvaldkond retoorika. Ta on kirjutanud kõnekunstist ja mõnedest talle eriti olulistest kõnekujunditest. Kuid vähem on teadvustatud seda, et Unduski enda mõtlemine on samuti rõhutatult retooriline. Tema palju imetletud tegevuses uurija, tõlgendaja ja mõtestajana loob ta tähendust suuresti kujundite abil, koondab selle kujundiks.

Kuidas aitavad troobid korrastada kirjanduslike tekstide kaost ja mõtestada nende autorite elu ja loomingu stiihiat? Kuidas kujund neid kirjastab ja väärastab? Ja mida ta tähenduste paljusust kinni tembeldades varju jätab? Ettekanne püüab vastata neile küsimustele sirvides peamiselt Unduski hiljuti ilmunud ülevaatestest „Eesti kirjanike ilmavaatest“ (2016).

Rein Veidemann

Nägemus ja (ilma)vaade. Jaan Unduski loomingust kantuna

Enne vaatamist peab olema nägemine. Vaatamine (vaade) erineb nägemisest suunatuse poolest. Sellele osutab ka *Weltanschauung* (sks maailmavaade), mida defineeritakse kui „tunnetuslike, väljenduslike ning hinnanguliste eelduste fundamentaalset kogumit, mille abil inimesed ja inimrühmad ümbritsevad asjade olemust ning korrastavad neid“. Vaatamise dünaamikat iseloomustavad niisugused vaatamise viisid, nagu ülevaade, sissevaade, seestvaade, kõrvalt vaade, lähivaade. Eelduste eelduseks on aga nägemine, mida iseloomustavad fookus, kaug- ja lähinägemine, sõltuvalt nägemisvõimest. Pertseptsioonina on nägemine avaram, aga ka sügavam vaatamisest. Nägemise üks vorme on nägemus, mis dramaatilisel kombel võib eksisteerida ka ilma nägemisvõimeta. Unenäod on nägemused. Enamus kujundeist lähtuvad nägemusest, assotsiatsioonidest. Vaatamine korrastab, nägemused juhatavad, mh ka vaatama (jälgima, vaatlema).

Jaan Undusk alustas nägemuslikult, milleks oli romaan „Kuum“ (1990). Kaks tema tööd rabasid kohe algul. Novell „Sina, Tuglas“ (1986), tulvil nägemusi, ning „Etüüdid tekstist“ (1992), milles on eos hiljem edasi arendatud keele maagiline ja müstiline funktsioneerimine. Maagiline (*resp* kujundirohke) keelekasutus saadab edaspidigi Unduski tekstiuurimusi. Tema teadustööde sisendusjõulisus (olen kasutanud sellega seoses kujundit „turbovõimendi“) tugineb kumulatiivsusel. Üht või teist (avastatud) nähtust ümbritsevad hierarhiseeritult või kontsentriilselt selle nähtuse iseloomustused. Unduski meetodi puhul paistabki silma, et on olemas mingi deduktiivne kujundmõte (nägemus), mis omakorda on juba kvintessents uurimisobjekti „endassevõtmise“ protsessist, millele järgneb süvavaatlus. Maailmavaade sisaldab ka nägemusi. Unduski *opus magnum* „Eesti kirjanike ilmavaatest“ (2016) algab autori pihtimusega „Asju, mida

ma arvan“. Selle keskmel on paratamatu süütunne kui käivitav jõud ning nägemus kahest lõpmatusest, millest avastada saab ainult üht, sest muidu polevat see lõpmatus. Mõistmine on pidevusloome, tõdeb Undusk. See äratundmine juhib ta ilmavaate-uurimusi. See näib olevat aga ka tema enda loomingulise gravitatsiooni kese.

Piret Viires

Noor Undusk. Lugu noorest armastusest

1990. aastal ilmus noorelt autorilt Jaan Unduskilt debüütromaan „Kuum. Lugu noorest armastusest“. Jaan Undusk oli avaldanud varem luuletusi ja novelle, tema kirjanduslikuks läbimurdeks oli aga novell „Sina, Tuglas“ (1986), mis pälvis Tuglase novellipremia. Debüütromaan „Kuum“ äratas ilmudes tähelepanu, seda arvestasid mitmed kriitikud ning seda tõsteti esile aastaülevaates. Romaan sai ka Betti Alveri debüüdiauhinna.

2001. aastal ilmunud „Eesti kirjandusloos“ peab Epp Annus Jaan Unduski „Kuuma“ 1990. aastate proosauuenduse märgiliseks teoseks üheskoos kahe teise 1990. aastal ilmunud teosega – Peeter Sauteri „Indigo“ ja Mati Undi romaaniga „Öös on asju“. „Kuuma“ tõstetakse proosauuenduse lipulaevana esile ka 2006. aastal ilmunud gümnaasiumiõpikus „Uuem eesti kirjandus“. Nii võib näha, et eesti kirjanduse kaanonisse on „Kuum“ uuendusliku teosena sisse kirjutatud.

Ettekandes arutlen selle 28 aastat tagasi ilmunud teose ja tema praeguse positsiooni üle proosakaanonis ning analüüsin, kuidas tagantjärele vaadates suhestub noore Unduski debüütromaan 1990. aastate kirjandusmurrangu üldpildiga.

Marek Tamm

Klatš ja metafüüsika. Jaan Unduski ilmavaatest

E. M. Cioran on väidetavalt öelnud, et kaks kõige huvitavamat asja meie elus on klatš ja metafüüsika. Sellest mõttest tõukudes pakub ettekanne välja väite, et Jaan Unduski ilmavaade ja looming on olulises osas kujunenud klatši ja metafüüsika pingeväljas.

Selle pingevälja tuvastamiseks saab kasutada meetodit, mille Undusk on ise oma töödes välja arendanud, eriti raamatus „Eesti kirjanike ilmavaatest“ (2016). Nimelt on selle teose üks keskne metodoloogiline võte uuritava autori loomingust selle kontseptuaalse tuumvastanduse esile toomine, loomingu aluseks oleva binaarse, tihti oksümoroonilise pinge eritlemine (olgu selleks näiteks sakraalne ja profaanne Läti Henrikul, armastus ja surm A. H. Tammsaarel, müstiline ja maagiline Juhan Smuulil või häbi ja süü Jaan Krossil). Ettekandes tuuakse Unduski tekstidest näiteid, mis lubavad nii tema kirjandusliku kui ka teadusliku loometöö üheks keskseks pingeiks, seda käivitavaks mehhanismiks pidada kõikumist klatši ja metafüüsika (või peenemalt maise ja taevase, üleva ja madala jne) vahel. Väga võimalik, et kuhugi klatši ja metafüüsika vahele jääb pendeldama ka siinkavandatav ettekanne.

Ulrike Plath

Antiflanöör ehk mõned sammud Jaan Unduskiga

Flanöör on 19. sajandi lõpu fenomen, linna fenomen, prantsuse kultuuri fenomen. Ta on elegantne jalutaja, kes liigub kesklinnas ja vaatleb kaupa ja teisi ja laseb ennast vaadelda samamoodi. Ujub linnas inimeste seas, hõljub seal näiliselt sihitult.

Jalutamine kui kultuuripraktika on muutunud ja igaüks, kel iialgi on olnud võimalus ja au jalutada Jaan Unduskiga, teab, et tema puhul on ilmselgelt tegemist antiflanööoriga, teise jalutamiskultuuri esindajaga, mida kindlasti tasub kirjeldada. Kuid kes meist ikka jaksaks lõpuni antiflanöörliku Unduskiga sammu pidada?

Janika Kronberg

Alandlikkusest ja uljusest

Sõnapaar alandlikkus – uljus ei moodusta eesti keeles tavapäraseks käsituses sellist selget vastandipaari, mida Jaan Kaplinskiilt võrdlust laenates vibukaare painutamisega koomale saaks tõmmata. Tegemist on seega suhteliselt meelevaldse, ühekordse ja seega ebaökonomse ning enne või pärast 14. novembrit 2018 taaskasutuseks sobimatu sõnapaariga. Võiks öelda ka mõõdiku või skaalaga, mida üritan mõningate kirjandusest laenatud näidetega kujutada.

Olgu kõigepealt märgitud huvitav, ent edaspidi kõrvaliseks jääv seik, et juba sõna „alandlik“ näib eesti keeles rätkevat ambivalententsust. Ühtpidi on „alandlikkus“ (kr *tapeinophrosynē*) kristliku elu alustalana hädavajalik iseloomujoon, mille vastandiks on „kõrkus“ (*hyperēphania*). Teiselt poolt aga on „alandlik“ peaaegu „koeraliku“ ja „orjaliku“ sünonüüm. Koeraliku kiindumuse või orjameelse alandlikkusega erinevatel aegadel meie peremeesteks rippunud teenides oma riigini me eales ei oleks jõudnud. Ilmselt ei piisanuks selleks ka alandlikkusest kristlikus tähenduses. Oli vaja veel midagi, mingit inimese iseloomuomadust, mis alandlikkusele olgu siis vastanduks või seda tasakaalustaks, midagi, mis lubaks mõelda ja öelda suuremalt, kui alandlikkus seda lubaks. Enamgi veel, oli vaja midagi, mis laseks öelda: Mõeldud, tehtud.

Nimetagem seda iseloomuomadust, mis ei lase alandlikkus meeles leppida jumala loodud maailmaga, vaid püüab selle asemele/ kõrvale/kohale/ teist ja enamasti paremat maailma luua, või kõiki neid juba loodud maailmu ka tõlgendada, kokkuleppeliselt siis uljuseks.

Liina Lukas
Michael Schwidtal
Jaan Undusk

Kogumiku „Politische Dimensionen der deutschbaltischen literarischen Kultur“ esitlus

Kirjakultuur tänase Eesti ja Läti alal sai alguse 13. sajandi sõjaseisukorras ning kandis edaspidigi ideoloogilise võitluse märke. Siinne esimene kirjanduslik mälestis, Henriku Liivimaa kroonika, ei ole mitte ainult sündinud asjade kirjapanek, vaid ka poliitiline dokument, mille siht on õigustada kohalike rahvaste maailmavaate sunniviisilist muutmist – nende ristiusustamist.

Poliitiline angažeeritus ei jäänud tunnuslikuks mitte ainult Balti kroonikatraditsioonile ning seda jätkavale ajalookirjutusele ja publitsistikale, vaid avaldus konfessionaalseis, seisuslikes ja rahvuslikes valikuis nii saksa kui ka seejärel läti ja eesti keeles kogu 17.–19. sajandi vältel, ükskõik siis, kas tegu oli juriidilise ja usulise tarbekirjanduse või belletristikaga.

Kogumikus vaadeldakse isamaa mõistet Rootsi võimu ajal (Pärtel Piirimäe), baltisaksa naiste suhtumist pärisorjusse (Kairit Kaur), lätlaste harimist kodanikuühiskonna suunas (Ulrich Kronauer), Balti ühiskonna pooleldi luhtunud õiguslikku pööret 19. sajandi alguses (Jaan Undusk), Karl Gottlob Sonntagi valgustuslikku teoloogiat (Ulrike Plath), 19. sajandi alguse juriidilist publitsistikat (Marju Luts-Sootak), Victor Hehni arvamusi Venemaa rahvuspoliitikast (Michael Schwidtal), baltisaksa ajakirjanduslikku avalikkust 19. sajandi lõpul (Gert von Pistohlkors), juhukirjanduse poliitilisi orientatsioone 17. sajandil (Martin Klöker), Anton Mickwitzki raamatukogu (Mari Tarvas), Johann Gottholf Lindneri kui Riia koolijuhhi poliitilisi arusaamu (Hans Graubner), Jakob Michael Reinhold Lenzi siinkohal esmakordselt publitseeritavat poliitilist allegooriat (Heinrich Bosse), Gotthard Friedrich Stenderi Kuramaa lauluraamatut (Mära Grudule), Alexander Johann Stenderi

Politische Dimensionen der deutschbaltischen literarischen Kultur

Herausgegeben von

Liina Lukas, Michael Schwidtal und Jaan Undusk

Schriften der Baltischen Historischen Kommission

LIT

vabadusekäsitust (Pauls Daija) ja baltisaksa ajaromaani (Liina Lukas).

Kogumik on pühendatud mitmete selle autorite sõbrale ja kirjanduslikule eeskujule Ralph-Rainer Wuthenowile (1928–2013), kes keskendub oma viimaseks jäänud kaastöös Eduard von Keyserlingi jutustuste poliitilisele vihjelisusele.

Raamatu on koostanud ja toimetanud Liina Lukas (Tartu), Michael Schwidtal (Frankfurt Maini ääres) ning Jaan Undusk (Tallinn).

Teos ilmub Balti Ajalookomisjoni (Göttingen) ning Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse (Tallinn) ühise väljaandena.

Die literarische Kultur des 17. bis 19. Jahrhunderts war auf dem Gebiet der heutigen Republiken Estland und Lettland durch Auseinandersetzungen um Konfession, Stand und Nation geprägt und artikulierte sich zunächst weitgehend auf Deutsch, dann auch auf Estnisch und Lettisch. Einen Höhepunkt erlebte sie in den Epochen der Aufklärung und der nationalen Bewegungen, als die allgemeine bürgerliche Teilhabe immer dringender gefordert wurde. Nicht nur die Publizistik sowie die juristische und religiöse Gebrauchsliteratur, sondern auch die Dichtung hatten in der multikulturellen Gesellschaft des Baltikums eine politische Dimension.

Adam Cullen
 Asko Künnap
 Mait Vaik
 Erki-Andres Nuut
 Kirjanduslik kolmapäev SINA, UNDUSK

Jaan Undusk
SINA, TUGLAS

As to the poetical Character itself, [...] it is not itself — it has no self — it is everything and nothing — it has no character [...] A Poet is the most unpoetical of any thing in existence; because he has no Identity — he is continually in for — and filling some other Body [...].

Kaas

See oled siis sina, Tuglas, meie kultuurimetsade isahvir — nii nad mõtle-
 vad —, ja nimi, nimi, nimi nagu odraiva kunagine F. J. Mikkelsoni silma-
 nurgas. Takkaks tehta, ärakatsutu, maharalutu. Ehk oled sa nüüd vana
 ja võid piast omette liiderdada, võid ehk mõnikord valmisia sõnede-
 mõelda. Ometi ju korv. Takkaks balsameeritu, nimestikese siise viisu.
 Eestimas Eetilise Sõnaraamatuse aheldatud mõiste, läage kui rosin-
 leem. Tuglas, hüüab koolijüta, kui tekib soov oma kirjandusloo pastori
 nateke määrda, nateke tema valmsel pöranipunkäret sõrmitseda, et
 raskemakaaluline, soliidsem hinne sulle ält libesema pääseks — pateeti-
 line «Tuglas», ei — mis siimitu vagadus —, pigem juba TUGLAS, iga
 tähe järele veel faktoriaali hüüamärk kah pinisema, juba «Douglas»,
 baronet ja löviküüt, süüdinud sõõr — kas ei mõju see isamaalised ning
 ühtaegu internatsionaalselt, kas ei mõju see siis koolilapse suusa kui (T)öö
 ja (U)sinus (Girafofoonilise (L)eiivavilja... Oh, as ei jõua. See on nii
 sõnne ja kurb, Tuglas. Su nimi on muutunud sellele rahvale sama vaj-
 alikuks kui hommikane troopia päeva alguse ees — su nimi on püksitagu-
 mikaks kulunud. Sa mõistad loodetavasti toda rahvameest, kes elineb
 Viidet ja tema geniaalselt mahtratagemist olt julustanud ja kes vanuigi
 ütles endale ilvelduse kurku tõusvat sinuüksil Viide nime kuulmisest.
 Sa tead, et ka sinu nimi on üks nendest, mis ilveldama ajavad, aga milleta
 läbi ei saa, sest rahvas, kel puuduvad ilveldama ajavad nimed, pole veel
 rahvaks küps. Nad tõmbavad sind, Tuglas, nagu poisikeest tubakat, ja
 nad õõgivad vahel sarapuupöõsaste vilus, ent nad tennevad sinu läbi
 läimeheaastate lokulööki. Lase sel olla. Lase nad tõmbavad. Vabatahtli-
 kult oled sa ühe sõna maailmale mängida andnud, sulle on selle eest maks-
 tud, sinu nimi on kaup, mille tarvitamise üle sinu otsused ei valista.
 Lase see Tuglas hüüata ühest trükkivirvipoist teise ja häälitades mõnes
 lapsesuse kaastreeritud lauluksti, sinul, naahat ja närvidest elukoti, on
 oma probleemid, on himu sebumisest naisterahva järele, mis võiks oot-
 anda fantaasia kehvusele, on himu raudse meesterahva järele, mis oot-
 aks justkui laevaltusaalikele instinktidele, ja on pidev, rahuldumata
 himu kõneleda ühest kõrgeest puidist sinu all laineatvale rahvamerele
 sõnu nagu pitsaga lõõduid, aga seda himu avaldab ainult mõni efektse-
 malt väljastunud päevapilt.

Nõnda on sul hästi mõeldud. Need on ju pühapäevamõtted. Pisut bra-
 vuurika bisseriiga esemele avaldatud kiitus, tuntuud ja varakas inimese
 Kogus-filosoofiline jälendus, pealikaadne ja leebe nagu pehmetelti
 toodilt tõusnud ihulõhn. Sa tead, sa oled Tuglas ja sa lebad enesele
 naijaviliku mäletada kõigi väärtuste ümberkindamise revolutsioonilil-
 ses laadis, mispärast siis ometi mitte? Best ei alalda üks rõõmus pilnastu
 ilai suuri traagilisi ümberhinnanguid. Eesti rahvas hellitab sind poleo

JAAK UNDUK

raher
 haaring
 psant
 rade?
 kutamis
 he

HEITT, DET VAR HEITT

Hørde du ein gong steg, ein gong det var sommar,
då trappa låg heit, då flamma ditt livs fronton?
Sjelenes tid vart vondskapsfullt mogen, flagga song friskt,
fingrane verkte av lykke, det fanst ikkje skum av hikke i orda.

Vi hadde ein korridor i byen, når lys vart til overs
hamra til tårn av forbanning og eider, stille av sorg som ein blom.
Det vart jo eit edelt Helvetia, det vart til musikk som regn.
Det vart jo ei babelsk natt, vel kjende vi lukta av klauvar.

Der knektest vårt flagg, våre fjører, kimande inn i skodda
vart drege vårt tårn av gladrop. Uroa sleikte jorda,
som mognande aks eit snikande dyr tok over vår gledessal:
Der har du di engsyre-eng, der har du det surt og godt.

